

BA BỘ LINGA - YONI ĐƯỢC PHÁT HIỆN Ở QUẢNG NGÃI

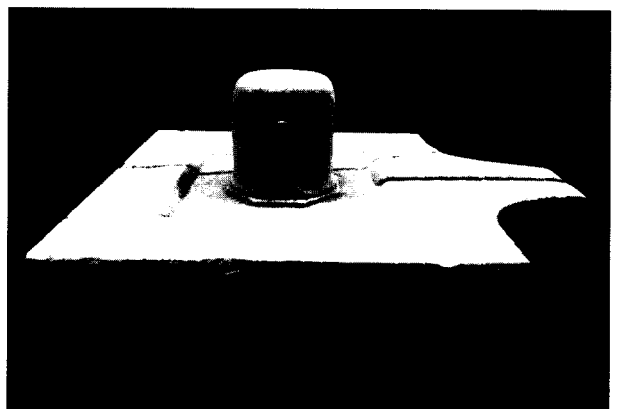
 NGÔ VĂN DOANH*

Chúng tôi đã có điều kiện tiếp cận trực tiếp để nghiên cứu ba bộ linga - yoni khá đặc biệt được phát hiện và sưu tập tại Quảng Ngãi trong những năm đầu của thế kỷ XXI. Cả ba hiện vật linga - yoni này được phát hiện trong hai thập niên đầu thế kỷ XXI trên địa bàn phía Nam tỉnh Quảng Ngãi và được đưa về trưng bày, bảo quản tại Bảo tàng Lịch sử Quốc gia, Bảo tàng Văn hóa các dân tộc Việt Nam và Bảo tàng Tổng hợp tỉnh Quảng Ngãi. Qua nghiên cứu, có thể thấy, ba bộ linga - yoni Quảng Ngãi, ngoài những đặc điểm chung, thống nhất về loại hình và kiểu dáng, còn có một vài chi tiết khác biệt. Từ những nét chung và riêng ở từng hiện vật, có thể nhận ra sự tiến triển về phong cách của loại hình kết hợp linga - yoni này trong nghệ thuật tạo hình Champa.

Đầu tiên là bộ linga - yoni bằng đá được Bảo tàng Văn hóa các dân tộc Việt Nam mua về năm 2008. Theo bảo tàng, bộ linga - yoni này có nguồn gốc từ thôn Bàn Thạch, xã Phổ Cường, huyện Đức Phổ, tỉnh Quảng Ngãi. Đây là bộ mang vẻ đẹp trang trọng và hoàn hảo

đến mức khiến chúng tôi ngỡ ngàng. Tỷ lệ giữa các cạnh, các thành phần và các bộ phận của linga - yoni rất hài hòa: bệ yoni hình vuông, cạnh dài 89 cm và dày 19 cm, chiếc máng vươn ra từ phần giữa một cạnh có chiều dài 29 cm, phần linga (tạc liền khối với phần bệ vuông hình yoni) hình trụ tròn đường kính 18 cm nhô lên ở giữa cao 29 cm. Hình bao quy đầu của linga được thể hiện khá cách điệu và rõ nét, gồm một “trụ thiêng” là một đường gờ nổi tròn vừa phải nhô thẳng từ dưới chân lên gần tới chỗ cong vào của quy đầu và “mí thiêng” là một đường gờ cong mềm mại bao quanh phần dưới của quy đầu, từ từ nhô lên dọc theo hai bên trụ thiêng và khi gần tới đỉnh thì nhập vào với trụ thiêng thành hai đường song song, đối xứng qua trụ thiêng. Phần tiếp giáp giữa linga và yoni là một khối tròn nhô lên.

Bộ linga - yoni thứ hai là bộ bằng đá sa thạch mịn mà Bảo tàng Lịch sử Quốc gia mua vào ngày 13.6.2018 của một nhà sưu tập tư nhân tại Quảng Ngãi. Sau khi tìm hiểu các thông tin và quan sát trực tiếp, chúng tôi khẳng định, đây chính là bộ linga - yoni mà Sở Văn

Linga - yoni của Bảo tàng Văn hóa các dân tộc Việt Nam và Bảo tàng Lịch sử Quốc gia

* PGS.TS., Hội đồng Di sản văn hóa quốc gia.

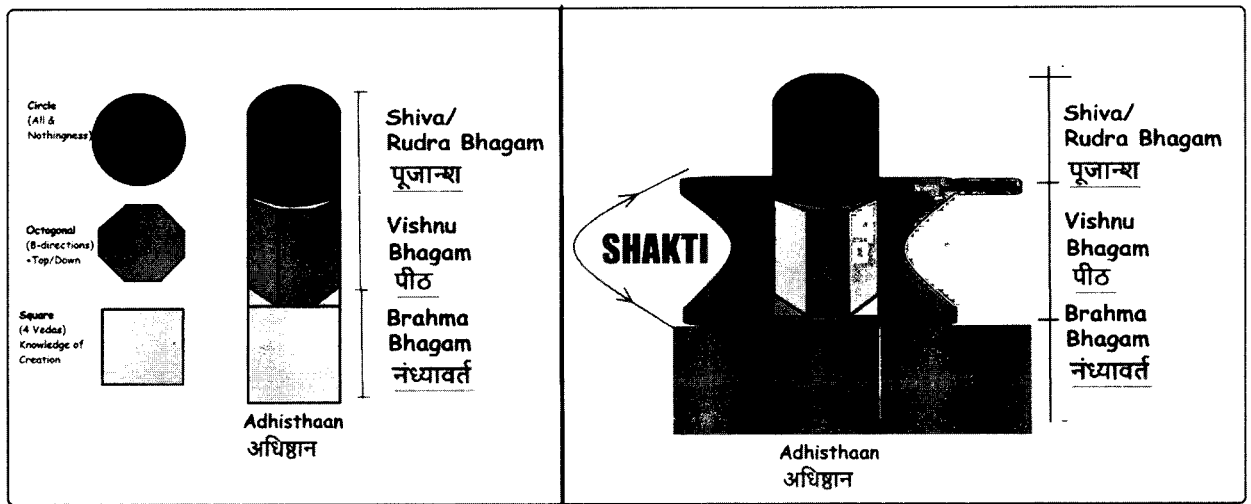
Linga - yoni Núi Bút.

hóa và Thông tin tỉnh Quảng Ngãi đã thông báo là được phát hiện vào cuối năm 2010 tại khu vườn Dinh (hay dinh Bà Sở) thôn 5, xã Đức Nhuận, huyện Mộ Đức, tỉnh Quảng Ngãi. Tuy có kích thước không lớn, nhưng giống như bộ linga - yoni của Bảo tàng Văn hóa các dân tộc Việt Nam, cặp linga và yoni này cũng được tạo liền khối và được thể hiện với những tỷ lệ cân đối, hài hòa: bệ yoni vuông với kích thước mỗi cạnh dài 66 cm và dày 13,5 cm, đầu máng vươn ra dài 24 cm; linga hình trụ tròn cao 19 cm, đường kính 17,5 cm, đáy rộng 21 cm. Linga có dáng hình trụ, đầu tròn hơi phình, đỉnh gấn bằng, cổ hơi thắt, cột thiêng nổi cao, mí thiêng nổi cong, vuốt mỏng, tạo khắc tinh tế. Phần tiếp giáp giữa linga và yoni tạo hình bát giác, gờ nổi thấp. Yoni được tạo hình vuông vức, giữa lòng đục lõm sâu, có rãnh dài.

Bộ linga - yoni thứ ba là bộ lớn bằng đá được các nhà khảo cổ học phát hiện vào tháng 3 năm 2007 tại một phế tích đền tháp Champa trên đỉnh ngọn Núi Bút (hay còn được gọi là núi Thiên Bút) tại thành phố Quảng Ngãi. Ngay sau khi được phát hiện, di tích Núi Bút nói chung và bộ linga - yoni nói riêng đã được đề cập nhiều trên các phương tiện thông tin đại chúng của địa phương và trung ương. Bộ linga - yoni Núi

Bút được phát hiện tại trung tâm hố khai quật (ô 01, L10), trong hố sâu cách mặt đất 2,56 m; khi phát hiện, hai bộ phận yoni và linga nằm tách rời nhau. Sau khi được đưa lên mặt đất và lắp vào thì được một bộ linga - yoni đầy đủ và nguyên vẹn: yoni dài 168 cm, rộng 124,5 cm và dày 25,5 cm; ô vuông ở giữa (mỗi cạnh dài 72,5 cm và được đục sâu xuống 3 cm) có lỗ hình vuông thủng xuống đáy cạnh dài 25 cm; đường máng ở một cạnh dài 43 cm, rộng 3 cm và sâu 3 cm; linga hình trụ tròn được tạc tách rời có đường kính 40 cm và chiều cao 43 cm.

Dễ dàng nhận thấy, cả ba bộ linga - yoni của Quảng Ngãi đều có chung một đặc điểm: dù được tạc từ cùng một khối đá (bộ Đức Phổ và Mộ Đức) hay được tạc riêng rồi gắn vào (bộ Núi Bút), cả ba bộ đều thuộc kiểu yoni vuông và linga hình trụ tròn (phần linga của Núi Bút cũng được tạc chỉ có phần hình trụ tròn). Như vậy, cả ba linga của Quảng Ngãi đều được thể hiện không theo kiểu truyền thống gồm ba đoạn bằng nhau: đoạn dưới hình vuông (Brahmabhaga), đoạn giữa hình bát giác (Visnubhaga) và đoạn trên hình tròn (Rudrabhaga). Cho đến nay, chúng ta đã biết đến không ít linga ba đoạn ở những di tích đền tháp Champa, đặc biệt là ở khu di tích Mỹ Sơn. Ngoài

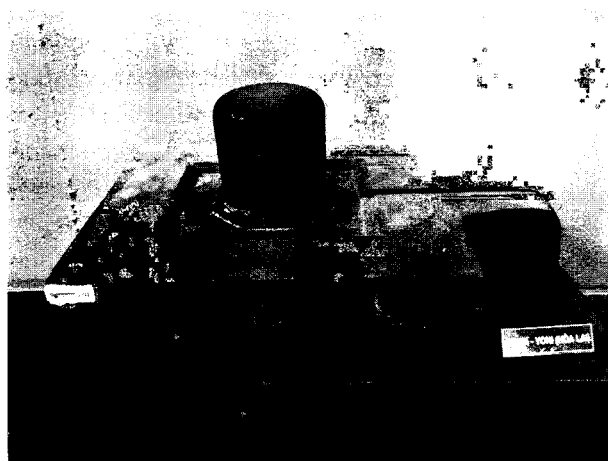

Sơ đồ hình dáng và cấu trúc một linga truyền thống.

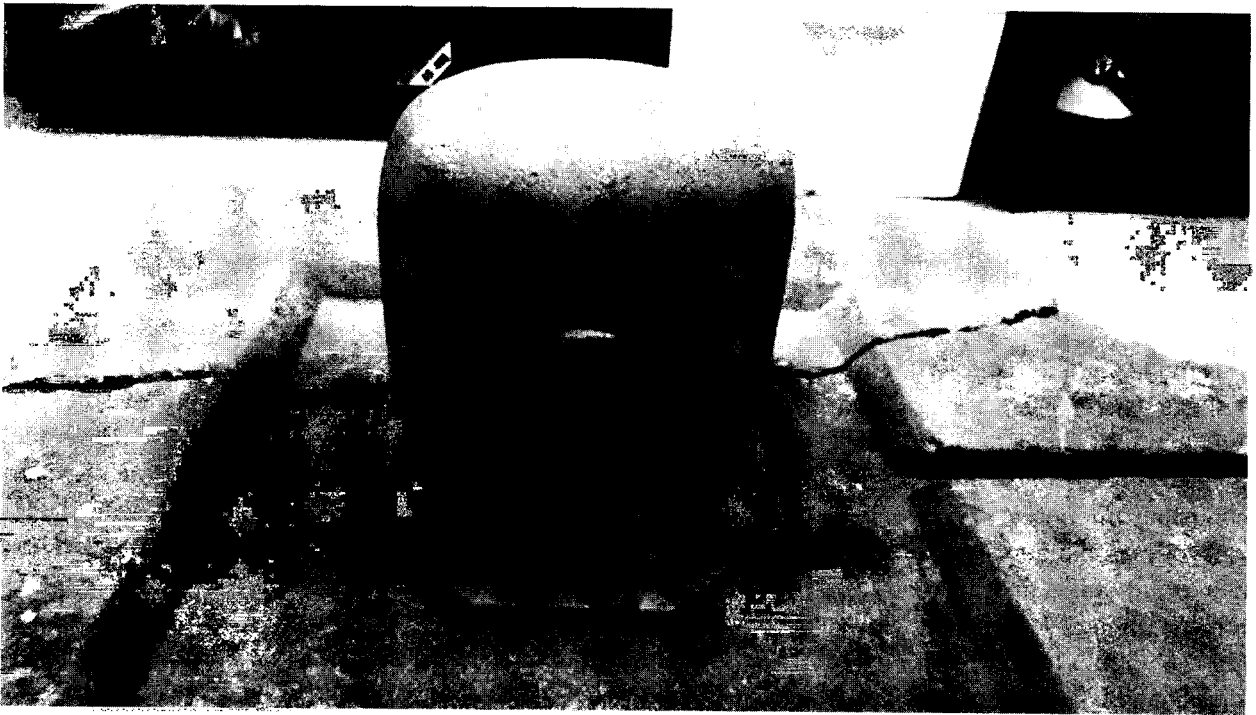
những hiện vật đã được biết ở Mỹ Sơn, Cù Hoan,... sau năm 1975, thêm một số linga ba đoạn đã được phát hiện, đặc biệt là bộ linga An Mỹ (Quảng Nam) và một mukhalinga ở Mỹ Sơn. Thế nhưng, các nhà nghiên cứu đã ghi nhận là những linga chỉ có một đoạn tròn Rudrabhaga bên trên phổ biến hơn cả ở Champa. Mặc dầu số lượng các hiện vật đã được phát hiện và biết đến khá nhiều, nhưng vì các lý do khác nhau, mà chủ yếu là không rõ ràng về nguồn gốc và niên đại nên cho đến nay, các linga của Champa vẫn chưa được nghiên cứu một cách hệ thống. Ngay trong công trình khảo cứu công phu về tượng Champa, J. Boisselier cũng chỉ dành cho các linga vài trang khái quát rất ngắn trong phần phụ lục.¹

Tuy cùng thuộc kiểu linga một đoạn tròn Rudrabhaga, nhưng ba bộ linga - yoni của Quảng Ngãi lại có kích thước lớn nhỏ khác nhau. Như đã khảo tả ở trên, hiện vật Mộ Đức là nhỏ nhất: bệ yoni

vuông với kích thước mỗi cạnh dài 66 cm và dày 13,5 cm, đầu máng vươn ra dài 24 cm; linga hình trụ tròn cao 19 cm, đường kính 17,5 cm, đáy rộng 21 cm. Lớn hơn là hiện vật Đức Phổ: yoni có cạnh dài 89 cm (dài hơn Mộ Đức 23 cm) và dày 19 cm, chiếc máng vươn ra từ phần giữa một cạnh có chiều dài 29 cm, phần linga (tạc liền khối với phần bệ vuông hình yoni) hình trụ tròn đường kính 18 cm nhô lên ở giữa cao 29 cm (cao hơn Mộ Đức 10 cm). Cuối cùng, lớn hơn cả là bộ linga - yoni Núi Bút: yoni có cạnh dài 124,5 cm (gấp gần 2 lần Mộ Đức và gần 1,5 lần Đức Phổ) và dày 25,5 cm (gần gấp 2 lần Mộ Đức); linga hình trụ tròn, đường kính 40 cm và cao 43 cm (gấp gần 2,8 lần Mộ Đức và gần 1,5 lần Đức Phổ). Để có thể thấy được những đặc điểm riêng và chung của ba bộ linga - yoni ở Quảng Ngãi, chúng tôi có một vài nghiên cứu đối chiếu so sánh với một số hiện vật đã được phát hiện tại chỗ và xác định được niên đại.

Linga Hòa Lai, Văn Trạch Hòa.

Linga Mộ Đức.

Qua đó, chúng tôi nhận thấy, bộ linga - yoni Mộ Đức có nhiều chi tiết giống với bộ được phát hiện tại Vân Trạch Hòa (Thừa Thiên Huế) vào năm 1999 hơn cả. Theo mô tả của người phụ trách cuộc khai quật, bộ linga - yoni Vân Trạch Hòa có yoni được tạo liền khối, bệ yoni vuông, cạnh dài 58 cm, vòi vươn ra 12 cm, dày 19 cm; lòng yoni vuông, cạnh dài 34 cm và được đục xuống 3 cm; linga hình trụ tròn cao 20 cm và phần dưới hình bát giác cao 1 cm, cạnh dài 9 cm. Các hiện vật của di tích Vân Trạch Hòa, trong đó có bộ linga - yoni đã được các nhà nghiên cứu xác định thuộc phong cách Đồng Dương (cuối thế kỷ IX).²

Hiện vật thứ hai có nhiều chi tiết giống với cả Vân Trạch Hòa và Mộ Đức là bộ linga - yoni được phát hiện tại khu đền tháp Hòa Lai (tỉnh Ninh Thuận) vào năm 1993. Linga - yoni Hòa Lai được tạc liền khối và gồm hai phần: yoni và linga. Phần yoni bên dưới có tiết diện vuông (mỗi cạnh dài 43 cm) và dày 9 cm. Phần giữa của một cạnh nhỏ dài ra để tạo thành một máng thoát nước (dài 24 cm và rộng 10 cm). Dọc theo giữa phần nhô ra này, có một khía sâu dọc. Phần giữa yoni được đục sâu xuống chừng 1 cm để tạo thành một ô trũng xuống hình vuông (mỗi cạnh dài 25 cm). Rồi ở giữa ô hình vuông lõm nhô lên chiếc linga hình trụ bằng đầu (chiều cao và đường kính đều dài 14 cm). Vì đây là hiện vật điêu khắc đá đầu tiên được phát hiện ngay tại di tích điển hình và đại diện cho một phong

cách nghệ thuật Champa: phong cách Hòa Lai (đầu thế kỷ IX). Vì vậy, chúng tôi đã có những nghiên cứu về bộ linga - yoni này. Ngoài bài thông báo năm 1995, trong các công trình nghiên cứu sau đó, linga - yoni của Hòa Lai luôn được lấy làm cơ sở để xác định thêm cho phong cách Hòa Lai một số linga khác.³

Như vậy, qua so sánh ba hiện vật, có thể thấy, tuy cùng một kiểu linga - rudrabhaga - có phần tiếp xúc hình bát giác nhỏ bên dưới, nhưng, rõ ràng là hiện vật Mộ Đức có kích thước lớn nhất, tiếp đến là hiện vật Vân Trạch Hòa (phong cách Đồng Dương) và cuối cùng là hiện vật Hòa Lai (phong cách Hòa Lai). Có thể dễ dàng nhận thấy, bộ linga - yoni Mộ Đức gắn với hiện vật của Vân Trạch Hòa nhiều hơn. Vì vậy, tuy có thể muộn hơn một chút, nhưng bộ linga - yoni Mộ Đức cũng vẫn thuộc phong cách Đồng Dương như hiện vật cùng loại của Vân Trạch Hòa.

Xét về kích thước, dễ dàng nhận thấy, gắn với hiện vật Mộ Đức là hiện vật Đức Phổ và xa hơn cả Mộ Đức và Đức Phổ là bộ linga - yoni lớn Núi Bút. Qua nghiên cứu, không chỉ có kích thước lớn hơn, mà hai linga Đức Phổ và Núi Bút còn có những chi tiết khác so với linga Mộ Đức. Đầu tiên chính là phần dưới cùng tiếp giáp với yoni của linga: ở linga Đức Phổ và Núi Bút, phần tiếp giáp là một đường nổi hình tròn, trong khi đó, của Mộ Đức là hình bát giác. Ngoài ra, cũng có thể thấy, đầu chóp của hai linga Đức Phổ và Núi Bút

không dẹt mà uốn cong (cong ít ở Đức Phổ và cong nhiều ở Núi Bút). Sau khi tham gia cuộc khai quật và nghiên cứu các hiện vật được phát hiện, chúng tôi đã xác định di tích ngôi đền Champa trên Núi Bút có niên đại cuối thế kỷ XI và thuộc phong cách chuyển tiếp từ phong cách Mỹ Sơn sang phong cách Bình Định (hay phong cách Chánh Lộ). Vậy, liệu có thể xếp hiện vật Đức Phổ vào cùng phong cách và niên đại của Núi Bút hay không?

Đúng là về hình dáng và cấu trúc, hai bộ linga - yoni Đức Phổ và Núi Bút đều thuộc cùng một kiểu. Thế nhưng, so với hiện vật Đức Phổ, bộ linga - yoni Núi Bút còn có một điểm khác rất quan trọng và mang tính phong cách: bộ phận linga không liền khối với yoni, mà được tạc riêng. Đây là một chi tiết quan trọng bởi đã phát hiện được một số đầu linga tròn của phong cách Chánh Lộ (phong cách chuyển tiếp từ Mỹ Sơn A.1 đến Bình Định) được tạc riêng: như linga Chánh Lộ (di tích gần Núi Bút), linga Bình Lâm (ngôi tháp ở Bình Định), linga Mỹ Sơn A, linga Bằng An...⁴ Ngoài ra, hình dáng thanh tú của hiện vật và đặc biệt là những đường chạm nổi thể hiện mí thiêng và trụ thiêng trên linga khá trang nhã và mềm mại cũng khiến chúng tôi nghĩ hiện vật Đức Phổ thuộc phong cách và niên đại sớm hơn Núi Bút. Và thật may mắn, qua những tài liệu đã được công bố, hiện vật Đức Phổ có điểm giống với bộ linga - yoni liền khối khá lớn vừa được phát hiện ngay trong lòng ngôi đền Mỹ Sơn A.10.

Bộ linga - yoni lớn ở Mỹ Sơn A.10 đã được H. Parmentier đề cập đến và vẽ phác từ năm 1904.⁵ Thế nhưng, chỉ đến khi được khai quật và đưa lên mặt đất vào cuối tháng 5 năm 2020, chúng tôi mới thực sự thấy được những chi tiết cụ thể của bộ linga - yoni của ngôi đền Mỹ Sơn A.10, một trong những kiến trúc đã được xác định là thuộc cuối phong cách Đồng Dương (cuối thế kỷ IX - đầu thế kỷ X). Qua đối chiếu so sánh, hai hiện vật Đức Phổ và Mỹ Sơn A.10 đều giống nhau về cấu trúc, hình dáng và các đường nét thể hiện: đều là bộ linga - yoni được tạc liền khối; linga hình trụ có phần chóp hơi phồng cong lên; đường mí thiêng và trụ thiêng được tạc rõ ràng và sắc nét; đặc biệt, đều có phần bên dưới hình tròn. Như vậy, bộ linga - yoni Đức Phổ thuộc loại hình linga - yoni liền khối có niên đại sớm hơn bộ linga - yoni của Núi Bút nói riêng và của phong cách Chánh Lộ nói chung. Qua hiện vật ở Mỹ Sơn A.10, rất có thể kiểu linga - yoni liền khối có phần tiếp giáp giữa hai bộ phận hình tròn đã bắt đầu hình

thành từ cuối phong cách Đồng Dương (linga - yoni Mỹ Sơn A.10) và tiếp tục tồn tại trong phong cách Mỹ Sơn A.1 (linga - yoni Đức Phổ).

Như vậy, ba hiện vật của Quảng Ngãi thuộc ba kiểu linga - yoni có niên đại và phong cách kế tiếp nhau. Qua nghiên cứu so sánh, chúng tôi cho rằng, hiện vật Mộ Đức thuộc kiểu linga có phần tiếp giáp hình bát giác và gắn với bộ linga của Vân Trạch Hòa (thuộc phong cách Đồng Dương cuối thế kỷ IX); còn hiện vật Đức Phổ thì đã thuộc kiểu linga có phần tiếp giáp hình tròn và gắn với bộ linga - yoni Mỹ Sơn A.10 (nhiều khả năng cả hai hiện vật Mỹ Sơn A.10 và đặc biệt là hiện vật Đức Phổ đã thuộc phong cách Mỹ Sơn A.1 thế kỷ X). Riêng hiện vật Núi Bút, chắc chắn thuộc phong cách chuyển tiếp từ phong cách Mỹ Sơn A.1 sang phong cách Bình Định và có niên đại cuối thế kỷ XI hoặc đầu thế kỷ XII như các hiện vật khác của di tích. Có thể nói, dường như loại hình linga - yoni liền khối của Champa có hai kiểu kế tiếp nhau: đầu tiên là kiểu linga có phần tiếp giáp hình bát giác và tiếp đến là kiểu linga có phần tiếp giáp hình tròn.

N.V.D.

CHÚ THÍCH

¹ J. Boisselier, *La statuaire du Champa*, (Paris: EFEO, 1963), 410-413.

² Lê Đình Phụng, *Văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế*, (Hà Nội: Văn hóa - Thông tin, 2007), 88-89. *Khảo cổ học Champa*, (Hà Nội: Khoa học xã hội, 2017), 94-95.

³ Ngô Văn Doanh, "Về bộ linga - yoni bằng đá mới phát hiện ở ngôi tháp đổ Hòa Lai (Ninh Thuận)", *Những phát hiện mới về khảo cổ học năm 1995*, (Hà Nội: Khoa học xã hội, 1996), 386. Ngô Văn Doanh, "Từ linga - yoni Vĩnh Thuận đến nhóm các linga - yoni cổ nhất của Champa", *Di sản văn hóa*, số 3 (60)- 2017, 52-55.

⁴ H. Parmentier, *Inventaire Descriptif des Monuments Chams de l'Annam*, (Paris, 1909, 1918), Bản vẽ 182 (a và c), bản vẽ 183 (c và d).

⁵ H. Parmentier, *Les Monuments du Cirque de Mi-Son*, Tome IV, (BEFEO, 1904), 826-827, bản vẽ 182 (i) (chú thích 4).